

Квасюк Лариса

ОНТОЛОГІЯ ШАНУВАННЯ СВЯТИХ У СХІДНОХРИСТІЯНСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ (ЗА «ТРЕНОСОМ» МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО)

У статті розглядається розділ «Про взивання Святих» догматичної частини полемічного трактату «Тренос» (1610) Мелетія Смотрицького; аналізується розуміння автором онтології шанування святих у східнохристиянській традиції.

Ключові слова: полеміка, «Тренос», Мелетій Смотрицький, онтологія, православна традиція, шанування святих.

Квасюк Л. Онтология почитания святых в восточнохристианской традиции (за «Треносом» Мелетия Смотрицкого)

В статье рассматривается раздел «О взывании святых» догматической части полемического трактата «Тренос» (1610) Мелетия Смотрицкого; анализируется понимание автором онтологии почитания святых в восточнохристианской традиции.

Ключевые слова: полеміка, «Тренос», Мелетій Смотрицький, онтологія, православна традиція, почитання святих.

Kvasyuk L. The ontology of honoring saints in orthodox tradition (by Meletiy's Smotrysky «Threnos»)

In the article the author examines the part of the Meletiy's Smotrysky dogmatic polemic treatise «Threnos» (1610) – «About appealing of saints». The author of «Threnos» analyses the ontology of honoring saints in orthodox tradition.

Keywords: the polemic, «Threnos», Meletiy Smotrytsky, the ontology, the orthodox tradition, the honoring saints.

Сучасний світ як мультисутнісний, плюралістичний породжує проблему толерантності та виправдання смислу, що особ-

ливо актуально для України, як держави з різними релігійними традиціями, що склалися історично. Дослідження останніх дає можливість долучитися до багатого духовного спадку нашого народу з метою зрозуміти нас, сучасних. У цьому контексті актуальним є дослідження феномена полемічної літератури XVI-XVII ст., що була зумовлена релігійним протистоянням між православними та римо-католиками, неприйняттям православними ієрархами догматики і настанов протестанських церков, культурним і політичним впливом Речі Посполитої [6, с. 80], але не з позицій літературознавчих, як це представлено у працях М. Возняка [1], М. Грушевського [2], С. Єфремова [3], Д. Чижевського [9], а з релігієзнавчих, що започатковано у роботах С. Йосипенка [4], С. Савченка [7], М. Соловія [8] з подальшою перспективою більш глибокого розуміння відмінностей засад східнохристиянської богословської та західнохристиянської теологічних традицій.

У статті ми звертаємо увагу на постать відомого українського полеміста Мелетія Смотрицького (1577-1633), представника Острозької академії, який, як пише американський дослідник його творчості Д. Фрік, гаряче захищав догмати та постійно порушували права Східної церкви [10] і під псевдонімом Теофіл Ортолог видав у Вільні твір «Тренос» (1610). Ми проаналізуємо один із розділів цього полемічного трактату під назвою «Про ззивання святих».

Тема шанування святих постала у зв'язку з полемікою православних з протестантами. Лютеранські богослови посилалися на те, що апостоли молилися самому Богу, а не святим. У відповідь на це православні, ґрунтуючись на візантійській традиції, у своїх творах акцентували увагу на онтології шанування святих. Розглядаючи це питання, Мелетій Смотрицький, хоча і стверджує, що головним авторитетом є Святе Писання і Передання, посилається на слова Єремії, константинопольського патріарха, свого сучасника, який був автором відповіді «Августанське визнання віри» на запити лютеранських боголовів. Щодо шанування святих, Єремія II захищав православну церкву перед закидами, що вона, шануючи святих і Богородицю, шанує їх нарівні з Богом і Христом. Цитує слова константинопольського патріарха Мелетій Смотрицький для того, щоб, як він пише, «розправитися ще з однією «калюмнією», що на Східну церкву накидають її противники, зокрема, Петро Скарга (його пра-

вославний автор називає «проводирем езуїтської роти): вони кажуть, що Русь забагато наполягає на церемоніях, традиціях, образах, забобонах та інших тому подібних справах, і трактують це як «грубість» [11, с. 265-266]. У відповідь на ці закиди полеміст обґрунтовує онтологічні засади шанування святих у православній традиції. Для цього автор «Треносу» наводить досить докладний вислів з листа Єремії до німецьких докторів теології Якова і Мартина Крустуса, у якому зазначено: «Властиве почитання (звизання) належить в першій мірі одному Богові, а святим належить воно в невластивому змісті, немов з ласки чи з привілею. Бо не Петро чи Павло вислухує тих, що їх призивають, але ласка і дар, що вони (від Бога) мають... Богів належить властиве почитання і до нього ми звертаємося із словами: зглянься на нас, Боже, зволь нас вислухати, що до тебе, Отця небесного звертаємося. Ми кличемо до Тебе: Отче наш, що еси на небесах... Господи Сил, будь з нами, бо крім Тебе ми нікого іншого не маємо в наших бідах і скорботах. Ти наша поміч і до тебе ми кличемо... А святі є лише посередниками нашими, між якими на першому місці є Пресвята Богородиця і Діва Марія. Опісля ідуть хори Ангелів і різних Святих, що їх вихваляємо в святинях, та яких ми ікони малюємо та поважаємо, але не властивим почитанням, належним тільки Богові, але тільки «релятивним»... Почитання, що належне Богові, називається властивим почитанням або «культот лятрії». Його віддаємо тільки Богові, але не святим і їх образам, бо їх почитаємо тільки у відношенні до Бога... Так навчає св. Василій. І в такому сенсі святі є для нас посередниками і помічниками у цьому житті... Вони всі, а головне, Владичиця світу, моляться за нас, але не за всіх, не за тих, що в страшному гріху вмирають, бо їх уже Бог своїм осудом відсудив від свого милосердя... Вони моляться тільки за тих, що серед покути скінчили біг цього життя, але ще не очистилися цілковито із своїх провин-гріхів, та ще на них не запав Божий вирок і присуд. Коли ж закінчиться Загальний Суд, і кожен буде відведений на своє місце кари, то там вже не буде ані причини, ані потреби посередництва. Посередництво є тільки в Божій Церкві на тому світі, коли ми живемо і взиваємо допомоги Богородиці, Ангелів і Святих. До Божої Матері ми кличемо: причинися за нами, Найсвятіша Діво Богородице, заступися за нами грішними!.. А до Святих і Ангелів ми кличемо: всі небесні сили святих Ангелів і Архангелів хори моліться за

нас!.. Молимося також і пророка, Хрестителя і Предтечу Господнього, св. Апостолів, Мучеників, св. Пастирів і Учителів, а також св. Невіст й інших Святих, щоб заступилися за нами грішними, щоб Бог був з нами своєю ласкою і силою свого Хреста... Молимося (через них) до самого Бога, щоб просвітив наші земні очі, придавлені тягарем гріхів, не заснули смертельним сном, і щоб нас не перемиг наш ворог... Це є смисл наших молитов і причина: просимо милосердного Бога, щоб він сам був нам заступником і спасителем, і щоб своєю ласкою звільнив нас від сіті наших ворогів...» [11, с. 266-268].

Ґрунтуючись на словах патріарха Єремії, М. Смотрицький робить висновок, що «Східна Церква віддає поклін богошанування тільки одному Богу, а душам Святих – пошану за те, що вони, наприклад, за Христа свою кров пролляли, або своїм святим життям заслужили собі на вічну пам'ять. Вони милі в очах Божих і Він хоче, щоб їх пам'ятали люди і щоб ці святі душі спричинилися до зросту Тіла Христового. Бог дозволяє, щоб через їх молитви інші приходили до пізнання Бога, в чому немає ніякого зменшення Його слави, бо Бог прославляється через славу Святих. І навіть більше: він часом робить через них чуда, які колись сам творив... Так бо подобалося Богові і Його святій волі, що він їх зробив учасниками своєї ласки, дідами небесного царства, тож коли ми шануємо їх чи їхні образи, то ми все це почитання відносимо (реферуємо) до самого Бога. Святі самі із себе є людьми, але тому, що Бог через них робить, вони є «богами і синами Найвищого». Правовірні взивають до них і наслідують їхнє побожне життя, що вони його провели у визнанні правдивої віри, у праці, терпінні, терпеливості, і так вони сталися помешканням найсвятішої і животворної Трійці...» [11, с. 270-271].

Смотрицький продовжує: «Тож ми повинні молитися до Бога, щоб вирвав нас з рук усіх наших ворогів видимих і невидимих, щоб дарував нам множество наших гріхів, щоб охоронив нас своєю могутньою Правицею. А до Святих ми повинні молитися: Блаженні Апостоли, просвічені Пророки, славні мученики і всі Святі, що стоїте перед лицем Бога живого, моліться за нас, щоб Він висвободив нас від усіх небезпек і нещасть, і щоб ми доступили того місця, в якому він нас умістив. Бо ми маємо у нас вірних і справедливих заступників, опікунів, помічників і послідовників до Христа Господа... Через таке почитання Святих і

через наслідування їх побожного життя ми нічого не забираємо у Божій всемогутності і славі, бо Він прославляється через своїх Святих, а їх життя праведне – це дар Божий для нас... Також будуючи церкви на честь Святих, ми в нічому не применшуємо хвали, належної Богові, бо через Святих ми прославляємо самого Христа, що в цей спосіб прославляється в своїх членах, і його ймення стає славним і шанованим від моря до моря. Також в нічому не применшуємо в Богові почитання, коли наслідуємо приклад побожного життя його слуг, згідно з тим словом (св. Павла): «Брати мої, будьте наслідувачами моїми, як я став наслідувачем Христа...». Бо тут ми хвалимо не так дари Божі, як того, від кого ці дари походять, тобто самого Бога, що допоміг Святим вести побожне і святе життя... Таке почитання Святих немає в собі нічого еретичного, але узгоджується із Божою наукою і шануванням самого Бога... Бо ми молимося: Ти, Всемогутній Боже, а не святий Франціску, змилуйся наді мною. Ніякий Святий ніколи не казав про себе: «Все, що ви не попросите в Отця через моє ім'я, те буде вам дано». Зцілювали хворих Апостоли, воскрешали мертвих і виганяли бісів, але в ім'я Ісуса, призиваючи Отця і силою Святого Духа. Про таке взивання Святих говорить св. Єронім таке: «Якщо Божі праведники ще за життя молилися і заступалися за свою братію, то як вони не мають це робити, коли вже є вони в Бога. Тому не може бути ніякого сумніву, що ті, що перейшли з цього життя до вічного, моляться за всіх тих, що визнають Христове ім'я, – пояснює М. Смотрицький [11, с. 271-273] і продовжує, – і якщо Святі, коли ще були на землі, молилися за тих, що їх гонили, переслідували і вбивали, то чому ж би не мали вони молитися тепер за своїх братів, які ще подорожують по бурхливому морю цього життя? І якщо побожною річчю було говорити до живих: Павле Апостоле, св. Отче Василіє – моліться за нас до Господа, то як же могло бути не побожною річчю говорити те саме до них, коли вони вже в руках Божих. Тож молимося до них і кличемо: заступіться за нами, бо покладаємо свою надію не на них самих, але на Бога, що дає все добре. Отже, святі є нашими молитовниками, заступниками, а Бог є Подавателем!.. Бог один є серцевідець («кардіогностис»), а святі знають про наші потреби через Бога і через перебуваючого у них Святого Духа. Так навчає св. Василь Великий, це наше «східне сонце»...» [11, с. 274].

Звинувачує православний полеміст Петра Скаргу в тому, що той обмовляє Східну церкву і намагається приписати їй

«забобони і грубість» у шануванні Святих, а не дивиться на те, що його власна Церква «закопчена димом». Бо ось про що вони співають і моляться у своїх Службениках і Молитословах: «О, Станіславе, Зоре Польщі, просить тебе Польський Люд, змилуйся над нами разом із Божим Сином... Вінкентіє, Мученику, змиє Твоєю кров'ю гріхи наші... Святий Евлогію, будь нашим утішителем...». До «бабських байок» Римської церкви відносить православний полеміст відносить те, що вона розповідає про монаха Франціска, називаючи його «Ісусом», роблячи його подібним в усьому до Христа, Божого Сина. У літургійних книгах і формулах католиків багато богохульств та баламутних молитовних формул. Наприклад, проповідь про св. Домініка, що мав би народитися без первородного гріха, і що йому сама Божа Мати вшила параман і принесла з неба; у Франції виставляють на почитання пантофель Томи, єпископа Кентерберійського: його урочисто виносять і дають на цілування простому народові. «Чи ж годиться розумному сотворінню падати на коліна і цілувати пантофель?» – запитує риторично полеміст. Він показує, що Західна церква є повна забобон (джерелом тут виступає твір Міссала Краківського, що виданий у Венеції у 1532 р.) [11, с. 275].

Мелетій Смотрицький так представляє західну онтологію шанування святих: «Папа вчить, що люди досягають спасіння через заслуги Домініка, Франціска. Петро поклав одну підвалину і визнав каменем Христа Господа, а папа самого себе вважає за наріжний камінь церкви; Петро каже: будьте піддані королі і настоятелі Богу, а папа хоче, щоб йому були послухні королі і цісарі; Петро вважає Христа пастирем душ і князем пастирів, а папа себе називає пастирем людських душ і князем над пастирями... Для Петра хрещення є приписання доброго сумління, а папа каже, що християнин, що впав у гріх після хрещення, то такий, навіть коли навернеться, не має потіхи з свого хрещення. Петро каже, що хто говорить, нехай говорить із слова Божого, а папа каже, щоб говорив з «нашої традиції». Петро каже: пасіть своє стадо не для брудного зиску, а в папи і вівтар, і небо продажні. Петро каже, щоб пасти стадо, але не так немов би ви були панами над клиром, а папа над ангелами і над усіма народами панувати хоче. Петро противиться вірою дияволу, а папа каже противитися дияволу свічкою, пасом Францісканців, пацьборками (вервицею) та «милостивим літом» (ювілеями, від-

пустами). Петро каже: не віруйте в неправдиві байки, але тільки в Христа Господа, що його я Вам проповідав, а папа канонізував книги байок Францісканських і Домініканських і їх підтвердив. Як же може бути папа наслідником Петра, коли його не наслідує у вірі? Але папа не наслідує Петра також своїми ділами. Петро жив у покорі, а папа живе в гордості; Петро показав себе слугою, а папа робить себе паном над усіма. Петро водив із собою жінку, а папа бридиться подружжю священників. Петро викляв симонію, а папа продає за срібло владцтва, священство, чоботи, Палліюми й відпусти! Петро був святим, побожним, праведним і чистим, а папа в своїй довгій сукцесії (листі попередників) має збуїв, чорнокнижників, чарівників, розпусників, чужоложників, насильників, порушників загального спокою, бунтівників та інших злочинців! Це все є запереченням папами і їхнім життям всього того, що є і чим жив св. Петро. З того виходить, що вони радше заслуговують на ім'я «Анти-Петра», бо і наукою і життям заперечують науку і життя св. Петра...», – підсумовує православний полеміст [11, с. 277]. Бачимо, що своїм головним завданням Мелетій Смотрицький бачив не так розкрити сенс шанування святих у східнохристиянській традиції, як показати у непривабливому світлі стан Римської церкви, а ще більше засудити католицький догмат про зверхність папи, що висловлено у словах: «не може бути папа земним чи навіть небесним «богом» [11, с. 278].

Отже, Мелетій Смотрицький, автор «Треносу», розглядаючи онтологію шанування святих у східнохристиянській традиції, ґрунтується на засадах візантійської традиції у її інтерпретації сучасниками, згідно з якими святі є посередниками у спілкуванні людини з Богом, через них відкривається *шлях* до спасіння. Натомість Петро Скарга, оппонент Смотрицького, стверджує, що через святих *дається* спасіння для людини. Різні богословські позиції – східна і західна – перша з акцентом на *шляху* до спасіння, а друга – з увагою на раціональному облаштуванні життя як два типи метафізики спасіння вступають між собою у полеміку у «Треносі» Мелетія Смотрицького без перспективи порозуміння.

Література:

1. Возняк М. С. Історія української літератури : у 2 кн. / М. С. Возняк. – Львів, 1992. – Кн. 1. – 697 с.

2. Грушевський М. С. Історія української літератури / М. С. Грушевський. – К.: Либідь, 1995. – Т. V. – Кн. 2. – 256 с.
3. Єфремов С. О. Історія українського письменства / Єфремов С. О. – К.: «Femina», 1995. – 688 с.
4. Йосипенко С. Л. До витоків української модерності: українська ранньомодерна духовна культура в європейському контексті / С. Л. Йосипенко. – К.: Український центр духовної культури, 2008. – 32 с.
5. Новаковський П. Літургійна проблематика в міжконфесійній полеміці після Берестейської унії (1596-1720) / П. Новаковський. – Львів: Свічадо, 2005. – 252 с.
6. Острозька академія XVI-XVII ст. Енциклопедичне видання. – Острог, 1997. – 201 с.
7. Савченко С. Давня Русь у полемічній літературі кінця XVI – XVII століття: Монографія / С. Савченко. – Дніпропетровськ: Інновація, 2007. – 188 с.
8. Соловій Мелетій М., Мелетій Смотрицький як письменник // Записки ЧСВВ. Серія II, секція I: Праці; Т. XXXVI / Мелетій М. Соловій. – Рим – Торонто, 1977. – Ч. I. – 224 с.
9. Чижевський Д. І. Історія української літератури / Д. І. Чижевський. — Тернопіль, Феміна, 1994. – 478 с.
10. Fric D. A. Meletij Smotryc'kyj. – Harvard University Press, 1995. – 260 s. (Harvard Ukrainian Research Institute).
11. Threnos To iest Lament iedney S. Powszechney Apostolskiey Wschodniey Cerkwie z obiasnieniem Dogmatu Wiary. Pierwey z Greckiego na Slowiensi, a teraz z Slowienskiego na polski przelozony. Przez Theofila Orthologa Teyze Swietey Wschodniey Cerkwie Syna. – Wilno, 1610.